

УДК 101.1:316.6(14)

АДАПТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Т. М. Кармадонова

*аспірантка факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті розглядаються філософсько-соціальні аспекти адаптаційних процесів соціалізації особистості у вищій школі. Розкривається вирішальне значення впливу адаптаційних процесів на рівень навчання та академічну мобільність студентів. Встановлено, що адаптація є основоположним механізмом соціалізації особистості. Виокремлюються філософсько-соціальні проблеми процесів соціальної адаптації на рівні вищих навчальних закладів, виявлені специфічні і неспецифічні адаптаційні реакції організму. Розглядаються різноманітні підходи до вивчення впливу механізмів соціалізації на навчальний процес. Проведено аналіз зв'язку між рівнем адаптованості студента і його академічною мобільністю. Здійснена спроба надати характеристику впливу рівня адаптованості студентів на підвищення ефективності навчання у вищій школі, а також професійного становлення особистості.

Ключові слова: адаптація, адаптованість, соціалізація, академічна мобільність.

Здобуття особистості життєво необхідних навичок відбувається в основному в умовах соціалізації людини в процесі навчання у вищій школі. Студент вищого навчального закладу є однією з найважливіших постатей майбутнього суспільства. Від його прогресивного розвитку, професійних знань та особистісних переконань багато в чому залежить, де держава буде завтра. Важливим чинником становлення студента як майбутнього професіонала в своїй галузі є процес соціалізації особистості у вищій школі. У зв'язку з цим, актуалізується проблема впливу адаптаційних процесів соціалізації на успішність та навчальну діяльність студентів, як випускників так і першокурсників.

Цікавість до проблеми впливу адаптаційних механізмів соціалізації на успішність навчання студентів зумовлена усвідомленням тієї ролі, яку виконує соціалізація власне у навчальній діяльності. Поняття «соціалізація» у більш широкому використанні являє собою процес засвоєння індивідом певних соціальних ролей, а також інтеграцію до певної соціальної групи. Крім того, соціалізацією є також процес адаптації людини, яка з причини певних обставин перемістилася з одного суспільства в інше. Тобто адаптація являє собою механізм соціалізації.

Успішна навчальна діяльність студентів вищого навчального закладу розглядається як необхідний елемент розвитку суспільства в цілому. Таким чином, тема дослідження вкрай актуальна та заслуговує детальної уваги.

Розробка проблеми адаптаційних процесів у соціалізації особистості у вищій школі знаходиться в центрі уваги таких вчених:

М. В. Левченко, Т. І. Різник (дослідження адаптації у процесі навчання), В. Т. Лісовський, Л. М. Грановська (дослідження студентства, як особливої вікової категорії), Г. Сельє (дослідження адаптаційних синдромів), Л. П. Кузнецова, Н. П. Осіпова (дослідження поняття «соціалізація»), В. В. Павловський, В. В. Богданова (дослідження механізмів розвитку особистості як результату процесу соціалізації), Л. М. Гурч, Н. М. Гуляєва (дослідження мобільності студентів як чиннику конкурентоспроможності вищої освіти України).

Новим у підході цієї проблематики є дослідження впливу адаптаційних процесів соціалізації студентів на рівень успішності в навчанні та на рівень академічної мобільності.

Мета дослідження – розкрити вирішальне значення адаптаційних процесів соціалізації особистості. Для досягнення мети дослідження були визначені такі завдання:

- дослідити поняття «адаптація»,
- з'ясувати вплив адаптаційних механізмів соціалізації на навчальний процес,
- проаналізувати зв'язок між рівнем адаптованості студента та його академічною мобільністю.

Слово адаптація (від латинського *adaptatio*) – означає «регулювання», «приведення до порядку». Таким поняттям у біологічній науці позначалося пристосування живого організму до оточуючого середовища. Згодом це поняття наповнилося широким змістом, стало використовуватися в природничих і в суспільних науках, зокрема в філософії, соціології. Цей термін вживається в двох модифікаціях: «адаптація» (*adaptatio*) і «пристосування» (*adjustment*). Перше поняття має більш широ-

кий характер на відміну від другого, що означає пасивне сприймання особистістю навколишнього середовища або пристосування до даної конкретної ситуації.

Актуальність досліджень щодо вивчення процесів адаптації підкреслюється, практично усіма провідними фахівцями, які працюють у цій галузі, незалежно від наукового напрямку. Так, Д. В. Колесов, у праці «Адаптація організму підлітків до учбового навантаження», вказує на вирішальне значення процесів адаптації, виділяючи при цьому особливі відмінності живих об'єктів від неживих: обмін речовин, здатність до розмножування, підтримку відносної сталості складу та функцій. Однак необхідно виділити найбільш загальні, фундаментальні відмінності. Для цього слід звернутися до поняття активності. В фізіологічному плані активність розглядається як прояв повноцінності індивіда в пристосуванні до часто змінних умов внутрішнього середовища, в медичному – як ознака і вираз його здоров'я [1].

Активність живого знаходить своє відображення в процесах адаптації. Адаптація являє собою діалектичну єдність зміни та незмінності, динаміки та стабільності. В найбільш широкому плані адаптація означає аспект життєдіяльності особи та виду (популяції) в якому реалізується фундаментальна особливість матерії до самозбереження та розвитку в конкретних умовах існування [1].

Громах С. М. у своїй праці «Принципи вікової періодизації в гігієні школярів та підлітків» зауважує, що адаптація людини – одна з найбільш актуальних проблем сьогодення. Так у зростаючого організму подібні процеси проходять частіше, оскільки на протязі росту та розвитку людини припадає пройти ряд етапів соціального існування, кожен із яких заключає у собі багато чинників, що представляють нові та не малі вимоги до людини. Зростаючому організму доводиться в процесі індивідуального розвитку адаптуватися до існування в цих нових умовах середовища [3].

Ганс Сельє, в праці «Нариси про адаптаційний синдром» зазначає, що серед усієї багатоманітності адаптивних реакцій виділяють специфічні і неспецифічні. Найбільш загальну реакцію організму відображають неспецифічні реакції, які частіше усього виражаються в розвитку загального адаптивного синдрому.

Специфічні адаптивні реакції виробляються набагато повільніше, їх характерна особливість – взаємодія і кооперація тих елементів функціональних систем, які забезпечують формування кінцевого корисного ефекту.

На сьогоднішній день загальноприйнята також актуальність і важливість вивчення адаптації організму до звичайних не екстремальних умов зовнішнього середовища.

Особливо важливо вивчати адаптивні перебудови в процесі вивчення у вищій школі. Стійкість людини як виду до будь-яких умов існування визначається не тільки біологічними але й соціальними механізмами. В першу чергу це наступність поколінь так звана соціальна спадщина: наявність у людського суспільства способів та коштів накопичення досвіду попередніх об'єктів та доступного для засвоєння нащадками того, що накопичується в процесі суспільно-трудової діяльності [1].

Сутність адаптації розкривається у ряді допоміжних термінів. Процес адаптації є адаптування. Стан організму в результаті успішного здійснення цього процесу(процесів) – адаптованість. Сукупність процесів від початкового стану організму до завершального – адаптивний цикл. Відмінність у стані організму від початку і після закінчення процесу (процесів) адаптації – є адаптивний ефект. Під адаптивною ситуацією слід розуміти конкретний момент взаємодії організму та середовища, відображаючи необхідність адаптивних перебудов [1].

Адаптованість організму до будь-яких чинників може бути повною або частковою. При повній адаптованості істотних зрушень у відповідь на вплив не відбувається. Так як рівень резистентності (міра адаптивності організму до конкретних умов життєдіяльності, розкривається як особливий фізіологічний стан) організму достатньо високий і немає необхідності в зміні активності процесів життєдіяльності для врівноваження його та середовища. При частковому адаптуванні організм може перенести вплив (навантаження) лише за рахунок активації адаптивних процесів. Часткове адаптування може змінитися повним, так як під впливом адаптивних перебудов його резистентність збільшується. Але цей процес має обмежені межі, і, після того як резерв підвищення резистентності буде вичерпаний настає стан, коли в результаті повторних впливів резистентність підвищуватися не буде і почнуться зриви функціонування різноманітних органів та систем, зазвичай, вони відбуваються на фоні високої активності ендокринної системи, яка вже не веде до збільшення рівня резистентності внаслідок вичерпання її резервів [1].

Так, наприклад, у студентів в умовах перевантаження заняттями можуть знизитись показники продуктивності навчальної праці (відмова від специфічної діяльності) чи при наявності високої налаштованості на навчання, погіршується стан здоров'я при збереженні протягом деякого часу високих показників у навчанні.

Теоретичне осмислення проблеми дослідження дає можливість визначити, що

адаптаційний процес торкається всіх рівнів організму: від молекулярної до психічної регуляції діяльності. У цьому процесі психічна адаптація відіграє важливу роль. Психічна адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, при якому особистість повинна враховувати особливості середовища і активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значимих ланцюгів. Так, неспроможність адаптуватися у навчальному процесі поряд із негативним впливом на перебіг психічних процесів особистості, все ж відіграє також позитивну роль, виступаючи рушійною силою розвитку і передумовою вдосконалення поведінки і діяльності. Але у більшості випадків конструктивна спрямованість до адаптування все ж таки звільняє місце деструктивній (деадаптованості), що в свою чергу спричинує негативний вплив на навчальний процес у цілому. В такому випадку особистість відчуває себе дискомфортно, а частіше за все – пригнічено, що не може не зумовити відхилення від потрібного курсу у навчанні. Спостерігаються дисгармонійні процеси, що виникають в результаті реагування на елементи середовища (людей, події, ситуації тощо) чи власного внутрішнього світу (муки совісті, почуття провини).

Поняття «адаптація» і «адаптаційний процес» використовуються сьогодні в соціальній психології, філософії та соціології. Можна стверджувати, що проблеми адаптаційних процесів – це проблеми комплексного дослідження людини і навколишнього світу. В свою чергу, процес соціальної адаптації – це взаємоспрямований процес, тобто він передбачає взаємний вплив соціального середовища і соціального суб'єкта один на одного. Такий процес має досить тісний зв'язок з іншим процесом, пов'язаним з освоєнням суб'єктом соціального середовища, – процесом соціалізації. Так, Л. П. Кузнецова, визначає процес соціалізації як тривалий, поступовий процес еволюційного характеру, що включає пізнання, накопичення і засвоєння нових знань, умінь і навичок, процес перетворення соціальних цінностей і норм у внутрішні механізми регуляції власної діяльності. Інша вчена Н. П. Осіпова вбачає в соціалізації процес інтеграції індивіда у суспільство, який складається з виховання й освіти як специфічних засобів соціалізації людини та включає її в процес суспільного виробництва. Існує багато підходів до трактування поняття «соціалізація». Слід відмітити, що в літературі в основному розглядається соціалізація особистості, а не молоді, ця обставина спонукала вчених дослідити власне сам термін «соціалізація молоді». Так, соціалізація молоді, за В. В. Павловським, – це процес становлення і розвитку всієї даної групи аж до

переходу її у групу зрілих, дорослих, це поетапне включення молоді в соціум, яке здійснюється на основі діяльності і самодіяльності, реалізації віково-зорієнтованих програм, у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з іншими віковими групами. В.В. Богданова вказує на те, що соціалізація молоді виступає як поліде-термінірований процес, результативність якого визначає безліч механізмів, одними з яких є адаптаційні механізми.

Розглянемо адаптаційні механізми соціалізації в навчальному процесі. Так, наприклад, предметом дослідження М. В. Левченка був аналіз адаптації в процесі навчання. За даними його дослідження, на процес адаптації впливають: рівень попередньої підготовки молоді до вступу до вузу; об'єктивного уявлення молоді про майбутню професійну діяльність; психологічний мікроклімат у найближчому оточенні студента; взаємини, які складаються у студента з керівництвом деканату, викладачами; самооцінка студента тощо. Цікаво також, що дослідник Т. І. Рєзник, зазначає, що через 2-3 місяці після вступу значна кількість першокурсників починає відчувати певні дискомфортні переживання. Цей період триває протягом усього першого року навчання і для абсолютної більшості студентів завершується, здавалося б, цілком успішно – дискомфортні дезадаптаційні стани минають і студенти починають вчитися більш-менш успішно. Виняток становлять лише окремі особи, які так і не можуть адаптуватися. Вважається, що саме вони потребують втручання психологів. Турбує при цьому те, що досить велика кількість студентів навчається не дуже успішно – після літньої сесії одну і більше задовільних оцінок мають, за даними дослідника, понад 30 %. Дослідник пояснює дану ситуацію тим, що певна частина студентів має не дуже високі показники у навчанні через невдало пройдений адаптаційний період. Крім того, навіть якщо на початкових курсах студент уникне дезадаптаційних процесів це ще не означає, що на останніх курсах навчання студент зможе адаптуватися до нових умов, що йому надасть його вже рідне оточення.

Також варто зауважити, що важливим аспектом адаптації є прийняття людиною соціальної ролі. Ефективність адаптації студентів значною мірою залежить від того, наскільки адекватно вони сприймають себе і свої соціальні зв'язки.

Оскільки до завдань вузівських викладачів та кураторів курсів не входить формування способів пізнавальної діяльності студентів, ситуація розвивається стихійно і може мати кілька наслідків.

По-перше, повна адаптованість організму до будь-яких чинників може так і не сформу-

ватися у студента і такий студент у більшості випадків буде неуспішним, а якщо продовжить вузівське навчання не в спроможності буде до навчання в іншому навчальному закладі, особливо закордоном. Розвиток унікаючої мотивації, що є обов'язковим у цьому випадку, призведе до появи дуже малоефективного фахівця.

По-друге, може з'явитися часткова адаптованість, наприклад як випадкове відкриття, або в процесі наслідування. У цілому цей шлях є позитивним, адже успішність навчання зростатиме і дезадаптаційні переживання пом'якшуватимуться, але хочеться звернути увагу на те, що вони виникають без усвідомлення і поза активним саморозвитком індивіда. У цьому випадку студент обов'язково зустріне з подібними проблемами в майбутньому. Отже, даний шлях лише тимчасово допомагає вирішенню проблеми.

Саме тому доцільним буде надання кваліфікованої корекційної допомоги студентам. Така допомога має стати головною метою діяльності соціальної служби у вищих навчальних закладах та бути скерована не тільки на першокурсників, а також і на випускників вищих закладів освіти.

Певної уваги також слід приділити тому, що на сьогоднішній день більшість студентів планують навчання закордоном, що само собою пов'язано з рівнем академічної мобільності студентів. Поняття академічної мобільності студента в Україні – це можливість упродовж періоду навчання провчитись один або більше семестрів в іншому вищому навчальному закладі, де готують фахівців з цієї ж спеціальності із зарахуванням дисциплін та періодів навчання; ефективніше розвивати інтелектуальний потенціал, оскільки студент може самостійно обирати навчальний заклад, курси, предмети. Тобто переміщення в межах однієї соціальної верстви, подібно переміщенню студента, що навчався в Києві до нового навчального закладу в Парижі або до будь-якого іншого.

Мобільність студентів є однією з головних вимог Болонського процесу, що створює можливість для розвитку особистості, така співпраця між навчальними закладами покращує якість навчання в вищій школі та сприяє дослідницькій діяльності студентів. Але на сьогодні існують деякі негативні моменти в навчальній діяльності. Так середній вік дослідників збільшився аж до 50-60 років. Тобто проблема мобільності студентів, а саме стажування та навчання за кордоном є викликом часу і потребує якомога швидкого розв'язання. Так урядом України, від 11 квітня 2011 року, було прийнято постанову «Про питання навчання студентів та стажування аспірантів, науково-педагогічних працівників у провідних вищих

навчальних закладах та наукових установах закордоном», яка покликана на допомогу у проблемі соціальної мобільності студентів вищого навчального закладу. Метою даної постанови є підвищення рівня професійної підготовки особистості. На навчання та стажування направлятимуться студенти з найкращою успішністю у навчанні та науковими здобутками.

Академічна мобільність стає невід'ємною складовою сучасної освіти і зростатиме надалі. Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної мобільності, нормативно-правової бази та визначенні готовності до такого партнерства самих студентів.

Слід зауважити, що найбільш старанні та обдаровані студенти досить часто переживають розчарування у сфері навчання. Організація навчального процесу, як правило, оптимальна для студентів «середнього рівня» і занадто спрощена для обдарованого студента. Крім того, процес адаптації студента з відповідними показниками в навчанні, є як правило повним або частковим. Нерідко він відчуває себе спроможним зробити більше за усіх, але при неправильному направленні зусиль такої особистості можна позбавити такого студента розкриття вмінь та навичок у навчанні. Цей студент міг би спробувати себе у навчанні в закордонному навчальному закладі, адже його адаптація значно вища за адаптацію менш успішних колег. Педагогічна робота з такими студентами повинна включати в себе ознайомлення з ситуацією у вищому навчальному закладі освіти; мотиваційний компонент залучення студента до міжнародних програм обміну; формування позитивного мислення, щоб забезпечити змогу конструктивно сприйняти зміни у навчанні; збільшення самоповаги за рахунок усвідомлення своєї значущості.

Так, А. Дерябін підкреслює, що студентам з високою самоповагою потрібно менше часу для того, щоб успішно зменшити дезадаптаційні процеси, ніж студентам з низькою самоповагою. З його точки зору перші в ситуації загрози вдаються до самопідкріплення автоматично, тоді як для других це більш примусовий, контрольований процес. Індивіду з низькою самоповагою потрібно більше часу на те, щоб переключити свою увагу із загрозової інформації на інформацію в пам'яті, яка могла б зіграти роль «якоря» для переживання почуття високої самоповаги.

Дослідивши поняття «адаптація», можна відмітити, що на сьогоднішній день існує велика кількість визначень цього поняття. Але більш частіше таким поняттям прийнято поз-

начати пристосування живого організму до оточуючого середовища. Адаптація є необхідним елементом соціалізації.

З'ясувавши вплив адаптаційних процесів соціалізації у навчальному процесі бачимо наскільки сильно впливає соціалізація особистості у вищій школі на успішність в навчанні. Так не спроможність адаптуватися у період соціалізації спричиняє негативний вплив на навчальний процес у цілому. Звертається увага на необхідності надання кваліфікованої корекційної допомоги студентам. Така допомога має стати головною метою діяльності соціальних служб у вищих навчальних закладах та бути скерована не тільки на першокурсників, а також і на випускників вищих закладів освіти.

Проаналізувавши зв'язок між рівнем адаптованості студента та його академічною мобільністю, можна прийти до висновку, що основну роль у успішному навчанні закордоном

відіграє вміння студента адаптуватися до нових умов. Можна побачити безперервний зв'язок між вмінням індивіда адаптуватися в період соціалізації та рівнем академічної мобільності. Важливо також відмітити роль академічної мобільності в студентському житті. Адже, студентський обмін на сьогоднішній день трактують як засіб розвитку загальноєвропейського рівня спеціалістів і у подальшому кваліфікованих працівників.

Перспективи подальших філософсько-соціологічних досліджень адаптаційних механізмів соціалізації особистості у вищій школі, як необхідного елемента розвитку країни в цілому, полягають у поглибленому дослідженні чинників мотивації до навчання в межах навчально-виховної функції семінарських занять, спрямованих на формування гармонійної висококомпетентної особистості професіонала.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаптация* организма подростков к учебной нагрузке / Под ред. Д. В. Колесова. – М. : Педагогика, 1987. – 150 с.
2. *Богданова В. В.* Траектории социализации современного студенчества. Феномены сообразной и неадаптивной социализации / В. В. Богданова // *Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение»*. – 2009. – № 3. – Социология.
3. *Громбах С. М.* Принципы возрастной периодизации в гигиене детей и подростков / С. М. Громах // *Основные закономерности роста и развития детей и критерии периодизации*. – Одесса, 1975. – С. 25-27.
4. *Гурч Л. М.* Мобільність студентів та професорсько-викладацького складу як чинник підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в європейському просторі / Л. М. Гурч // *Персонал*. – 2005. – № 7. – С. 80-85.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2011 р.